

Проф. др Наташа Мрвић Петровић*
Институт за упоредно право, Београд
Проф. др Здравко Петровић
Правни факултет Универзита „Дон Незбит“, Београд

НЕДОСТИЖНА ПРАВДА ЗА ЖРТВЕ ЈАСЕНОВЦА И НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ**

*Именом нашим бранише ваш живоји од њиховој њакленој оћна.
Оцима нашим бранише ваш њоїлед у будућносії.
Сїворїше вашу њесму и моїїтїву од наше речи (...).¹*

АПСТРАКТ: У раду је објашњен обим и начин виктимизације жртава логора Јасеновац и шта је учињено на заштити њихових права. Број убијених у Јасеновцу се не може тачно утврдити: према последњим (не коначним) поименичним пописима износи преко 80000. Бројне жртве логорске власти нису евидентирале (нарочито Роме и Србе), а поред тога су уништавани досијеи логораша, сама гробишта и логорске зграде. Најбројније жртве су Срби, али су, у односу на заступљеност у укупном становништву, највећа страдања Рома и Јевреја. Виктимизација је предузимана на примитивне начине, најчешће клањем специјалним ножевима или умлаћивањем, ударцима по глави, уз наносење непотребних патњи жртвама. У Јасеновцу су убијена и 19.432 детета. По слому НДХ, организован је попис ратних злочина, злочинаца и њихових жртава. Предузета су суђења ратним злочинцима. Поништене су последице присилног католичења и жртвама је враћена одузета имовина (али су имућнији већ две године касније дошли под удар национализације). Многи ратни злочинци остали су недоступни југословенским органима и побегли су преко „пацовских канала“ у Америку, захваљујући помоћи западних савезника. Због политике ширења братства-јединства међу народима Југославије, жртве НДХ постале су „табу тема“. Жртве Јасеновца искључене су из права на репарацију ратне штете, а нису успеле ни у судским споровима које су покренуле у САД против Ватиканске банке у којој је депонован усташки ратни плен. У суђењима Артуковићу (1985) и Шакићу (1999) није постигнута сатисфакција жртава, јер је све учињено да се избегне осуда злочиначке творевине НДХ.

Кључне речи: репарација, накнада штете, жртве, виктимизација, Јасеновац.

Увод

Заштита права жртава ратних злочина и других тешких кршења људских права остварује се у складу са правилима хуманитарног и (међународног) кривичног права. Јер, обе правне дисциплине разлоге свог настанка „дугују“ потреби да се заштите лица која страдају у ратним и оружаним сукобима и да се суђењем за ратне злочине и друга кршења хуманитарног права пружи морална сатисфакција жртвама. Из аспекта међународног кривичног права, међутим, као приоритетно питање увек се намеће кажњавање учинилаца. Премда је императив правде како отклонити последице злочина и обезбедити репарацију жртвама, њихова права и интереси као да се превиђају². Зато је било потребно из угла жртава које су страдале у концентрационом логору Јасеновац и широм Независне државе Хрватске (даље НДХ) показати да ли је и

*Проф. др Наташа Мрвић Петровић, научни саветник. Електронска адреса: petroviczdravko@ikomline.net.
Проф. др Здравко Петровић, адвокат.

** Рад представља део научног и истраживачког ангажовања истраживача на пројекту „Српско и европско право – упоређивање и усаглашавање“. Пројекат број 179033, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС, реализује се у Институту за упоредно право у периоду 2011–2016.

¹ Из поруке убијене ромске деце у: Р. Бурић, А. Милетић, *Историја холокауста Рома*, Београд 2008, 172.

² L. Zegveld, „Remedies for Victims of Violation of International Humanitarian Law“, *International Review of the Red Cross*, vol. 85, 851/ 2003, 498.

у којој мери задовољена правда. У том циљу, најпре су истакнуте чињенице које се тичу виктимизације на простору НДХ и у логору Јасеновац, а потом су анализирани активности које су државни органи у Југославији, а некад и у другим земљама, предузимали у вези са захтевима оних који су преживели холокауст и геноцид у НДХ.

Виктимизација Срба, Рома, Јевреја, комуниста и антифашиста у НДХ

Одмах по проглашењу НДХ 10. 4. 1941, на њеној територији започињу раније припремани масовни прогони и покољи Срба, Јевреја и Рома како би се створио „чист животни простор“ за аријевце Хрвате и муслимане³. Истраживања потврђују страховиту „ефикасност“ терора над Србима, Ромима и Јеврејима (у поређењу са сличним акцијама које су предузимали нацисти), који је већ од маја и јуна 1941. задобио одлике систематски вршеног геноцида⁴. На основу расних закона, већ првих дана по успостављању НДХ започела су хапшења, сакупљања и отпремања Јевреја и Рома у циљу њихове предаје Немцима или ликвидације у отвореним логорима широм Хрватске.

Од 36 000 Јевреја, колико је процењено да је било настањених на територији НДХ (од тога само у Загребу 12 000), највећи број је ухапшен и упућен у немачке или усташке логоре већ током 1941. и 1942. године, а после краћег затиша 1943. ухапшено је и око 5000 преосталих Јевреја. Сматра се да је ухапшено њих 28 000, док је око 4000 успело емигрирати⁵. Претходно су отпуштени из државне службе и забрањена им је привредна активност, пренос или отуђење имовине, а затим су им одузета предузећа, радње, имовина. Према подацима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, у логорима на подручју НДХ страдало је око 25–26.000 Јевреја (око 85% од њиховог укупног броја)⁶. Имена јеврејских жртава већином су позната, будући да је њих 20–23 хиљаде било регистрованих у јеврејским општинама. Нажалост, холокауст је ретко ко преживео, упркос залагању јеврејских општина на славу помоћи логорашима и прикупљању злата за „откупнину“. Јер, већ трећи дан по заузимању Осиека, Јеврејима је наметнут порез од 20.000.000 динара, док су у Загребу богатији Јевреји држани као таоци све до исплате откупнине од 10.000 кг злата. На сакупљању тих средстава радиле су јеврејске општине у Загребу и Осиеку, захваљујући ангажовању лица из мешовитих бракова која нису подлегала расним законима⁷. Истовремено су рушени јеврејски верски објекти: од 41 синагоге, колико их је у Хрватској било 1941, уништено их је 20. Објекти који нису срушени одузети су у корист државе НДХ. Већином концентрисани у градовима (у Хрватској највише у Загребу, а затим у Осиеку, где су и гетоизирани), Јевреји су тешко могли да избегну хапшења и депортације у логоре. Исто важи и за 11.583 страдалих Јевреја са подручја Босне и Херцеговине (значи 91,2% од укупног броја оних који су живели на том подручју), пре свега из Сарајева и Бања Луке, а потом и из осталих вароши⁸. Убиства Јевреја, који су готово сви страдали као цивили, најчешће су вршена у Јасеновцу све до августа 1942, када их власти НДХ предају Немцима и упућују у Аушвиц. Немачки конзул у Загребу Зигфрид Каше (Siegfried Kasche) и полицијски аташе Ханс Хелм (Hans Helm) извештавају Берлин 18. априла 1944. године да је Хрватска једна од земаља у којима је јеврејски проблем решен⁹.

Претпоставља се да је Рома на подручју НДХ било 40 000, а током 1942. године су готово потпуно поубијани, највише у јасеновачком логору¹⁰. Почетак акције „коначног решења питања Рома“ означила је наредба Министарства унутрашњих послова на основу које је Усташка надзорна служба 19. 5. 1942. захтевала од свих жупанија да се „изврши прикупљање Рома“ у циљу слања у концентрациони логор Јасеновац. Од тада су свакодневно Роми одвођени у логор и ликвидирани. Тачан број жртава се не зна, зато што огроман број Рома уопште није пописан, јер нису ни увођени у логор Јасеновац него су одмах спровођени на локалитет Доња Градина, где су у најкраћем року убијани¹¹. Реч је о групама Рома – Гопта, који су живели на подручју Хрватске и муслиманским Ромима – номадима из Босне, који су често имали само ромска традиционална имена, а не и личне исправе¹². Списак убијених Рома у концентрационом логору Јасеновац, именом и

3 Стога Лемкин каже да се геноцидна политика према Јеврејима и Србима (треба додати и Ромима) одредила у расним законима, а потом и у злочинима учињеним према њима (R. Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, New Jersey 2008, copyright from 1944, 259260).

4 Ф. Јелић Бутић, *Усташе и НДХ 1941/1945*, Загреб 1977, 161–169; Н. Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 20022, 184–186.

5 Ф. Јелић Бутић, 180, Н. Matković, *ibidem*.

6 *Злочини фашистичких окупатора и њихових помагача против Јевреја у Југославији*, Београд 1952, 73, 10.

7 Ф. Јелић Бутић, 177–178; F. Skolnik (ed.), *Encyclopaedia Judaica*, reference “Independent State of Croatia”, Second ed., vol. 21, Detroit – New York 2007, 414.

8 Према Д. Цветковићу, од 8.296 сарајевских Јевреја, који су у Босни били најбројнији, њих 4.074 страдало је у Јасеновцу. Податак потврђује уочену правилност да су Јевреји и Роми претежно страдали у логорима, а цивилне жртве рата других националности већином на другим местима покоља (Д. Цветковић, „Холокауст у Југославији – један покушај квантификације“, у зборнику: *Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста*, Музеј жртава геноцида, Београд, 2008, 350–351, 353–354).

9 *Encyclopaedia Judaica*, 413–414.

10 *Злочини фашистичких окупатора...*, 110. Према подацима првог послератног пописа, на подручју Босне и Херцеговине преостало је било 450 Рома, а на подручју Хрватске – 453 (мање од 1000 је преживело геноцид у НДХ).

11 Од маја 1942. у испражњеном српском селу Уштица формиран је tzv. Цигански логор, у који су касније смештани и заробљеници са Козаре.

12 Од уништења је спасена само група Рома из Јање и Бијељине, исламске вероисповести, јер су подмитили златом и новцем чланове анкетног одбора који су на седници од 30. 7. 1941. одлучивали о њиховој расној припадности. Тај „данак“ су морали плаћати до 1944. (Р. Бурић, А. Милетић, 133–134).

презименом утврђен до 2008. године, износио је 17960, а само „бројем“ исказан још 5.273 – укупно 23.233¹³. Резултат „коначног решења ромског питања“ у НДХ био је да је већи број Рома страдао у концентрационом логору Јасеновац него у Аушвицу-Биркенау¹⁴.

За разлику од „коначног“ решења јеврејског и ромског питања, које се, у складу са идеологијом усташког покрета, сводило на истребљивање припадника тих народа, решење „српског питања“ морало је бити сложеније, јер су Срби, као аутохтоно становништво, чинили трећину укупне популације НДХ (1 925 000). Стога су Срби најпре проглашени „државним припадницима са ограничењем у правима и имовини“, а потом се приступило решавању „српског питања“ на један од три начина: протеривањем, покатоличењем или истребљењем. Масовна хапшења и покољи Срба, најпре у дринско-сињском подручју, а потом и у Босни и Херцеговини (нарочито у подручју око Бања Луке) од маја и јуна већ постају систематски вид терора у коме учествују усташки стојер, полиција и домобрани. Посебан вид терора била су присилна исељавања и протеривања Срба у Србију¹⁵. Те акције су отпочеле већ 18. априла, када је донета Одлука о некретнинама тзв. добровољаца, којом је земља подељена солунским добровољцима – Србима проглашена државном и одузета без права на одштету, да би се наставило са исељавањима православних свештеника и истакнутих Срба, а потом, од јула месеца, долази до масовних хапшења Срба и организованих принудних исељавања. Исељавањима претходе отпуштања са посла или из државне службе, а праћена су одузимањем имовине, предузећа, радњи, стављањем те имовине под секвестар или насељавањем одузетих имања људима из Словеније, Хрватског Загорја, Далмације, Херцеговине¹⁶.

Трећи начин „решавања српског питања“ било је присилно масовно покатоличење 1 500 000 Срба преосталих на територији НДХ, упркос покољима и исељавањима. Развија се интензивна пропагандна активност у којој се говори о Србима као о Хрватима православне вере и Власима, који треба да се врате „правом хрватству“ прихватајући католичку уместо православне вере. Систематске акције присилног масовног покатоличења вршене су у периоду новембар–децембар 1941, па све до фебруара 1942. године, обухвативши између 240 000 Срба (према извештају од 18. маја 1943. кардинала Степинца Светој столици) па до 350 000, према истраживањима Вељка Ђурића¹⁷. Останак у државној служби, исплата пензија, наставак привредне, занатске, па чак и вршење пољопривредне делатности, условљавани су преласком на католичанство. У истом циљу примењивана је физичка принуда (батине, затварање) и претње смрћу. Ако уцене, претње и принуда не би уродиле плодом – следила је смрт, депортација или изгнанство. Да би се лакше Срби привели на покатоличење, најпре су протеривани или убијани православни свештеници и монаси и уништаване православне цркве и манастири или су претварани у римокатоличке. Присилно покатоличење је само привидно имало верски карактер – њиме се у суштини постигла денационализација српског народа, на шта јасно указује покатоличење деце убијених Срба¹⁸. Иницијативу за прекрштавања Срба преузели су усташки настројени католички свештеници, служећи се при томе усташким терористичким апаратом као средством присиљавања, на шта јасно указују документи објављени 1946. године¹⁹. Од априла 1942. године, када је основана Хрватска православна црква, забрањено је присилно покатоличење, јер су се активности државних власти НДХ усмериле на унијаћење. У том циљу су поједини објекти Српске православне цркве стављени на располагање Хрватској православној цркви.

Комплекс логора Јасеновац је највеће страстиште у НДХ, у коме је у периоду од 1941. до 1945. смртно страдало више хиљада људи²⁰. Јевреји и Срби су упућивани у логор на неодређено време без посебних одлука, само на основу расистичких закона, док су политички противници (често Хрвати, муслимани)

13 Попис имена код: Р. Ђурић, А. Милетић, стране 204. до 426.

14 Р. Ђурић, А. Милетић, 131.

15 Укупан број протераних Срба из НДХ које су по приспећу у Србију регистровале немачке власти био је 180 000. Тај број до почетка августа достиже 205 000, ако му се прибroje нерегистроване избеглице и организовано пребачени Срби из Хрватске у „размени“ за Словенце из Доње Штајерске који су насељени на имањима пресељених Срба на основу Загребачког споразума између вођства НДХ и Немаца (Ф. Јелић Бутић, 164, 166; В. Дедијер, А. Милетић, *Протеривање Срба са отишћа 1941–1944*, Београд 1989, 25, 28). Слично закључује Шкиљан, наводећи да подаци Комесаријата за избеглице показују да је било исељавања и 1942. и 1943. године, те бројка од 200 000 није коначна бројка оних који су отишли” (F. Škiljan, „Organizirano masovno prisilno iseljavanje Srba iz Hrvatske 1941. godine”, *Stanovništvo 2/2012*, 32).

16 V. F. Škiljan 2012.

17 Ф. Јелић Бутић, 171; В. Ђурић, *Прекрштавање Срба у Независној Држави Хрватској: прилози за историју верског геноцида*, Београд–Земун 1991.

18 Ј. Мирковић, *Crimes against Serbs in the Independent State of Croatia – photomonograph*, Београд 2014; K. Deschner, *Mit Gott und den Faschisten: Der Vatikan im Bunde mit Mussolini, Franco, Hitler und Pavelić*, Freiburg 2012, 166–194.

19 *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, redigirali J. Horvat, Z. Štambuk, 1946, treći reprint, Zagreb 2008, доступно на:

http://jadovno.com/tl_files/ug_jadovno/dokumenti-o-protunarodnom-radu-i-zločinima-jednog-dijela-katoličkog-klera-web.pdf, 54.

20 Према Извештају Државне комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ) из 1945. године, у Јасеновцу је убијено најмање 600 000 особа, највише Срба, затим Јевреја, Рома и Хрвата (*Извештај Југословенске Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача Међународном војном суду у Нирнбергу* (Nürnberg), Београд 1947, 35). У извештају Земалске комисије Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача од 15. новембра 1945, намењеном Међународној комисији за ратне злочине, закључено је да се вероватно неће никада утврдити број жртава јасеновацких логора, али се на основу свежих трагова и бројних сведока са сигурношћу проценује да се број страдалих креће од 500000 до 600000 (*Злочини у логору Јасеновац, Извештај Земалске комисије 1946*, Загреб 1946, репринт 1980, Спомен-подручје Јасеновац). На сличности у новијим (статистичким) истраживањима у Београду и Загребу, које потврђују број од 80 000 – 100 000 жртава логора Јасеновац – Стара Градишка указује Н. Матаушић, *Концентрациони логор Јасеновац – фотомонографија*, Загреб 2008, 6–7.

примани у логор на одређено време, по одлукама управних тела, иако нису увек пуштани по истеку тог времена²¹. Роми су пак ликвидирани одмах по довођењу. Један број Јевреја различитих струка управа логора је привремено „поштедела” да би радили у логору, али су они први ликвидирани пред затварање логора, а уз њих и Срби, тако да су у последњој групи остали већином католици²². Од септембра до пролећа 1945. године у Јасеновац су масовно пристизали заточеници Хрвати из расформираног логора Стара Градишка, који су одмах, без евидентирања, спровођени у Доњу Градину на ликвидацију²³. Коначна поименична листа жртава Јасеновца још увек није састављена и питање је да ли ће је икада бити²⁴. Изворна историјска грађа из Јасеновца је недовољна – из ње се не може поуздано закључити колико је особа у логору убијено, а колико је умрло због последица лоших смештајних и животних услова. Систематска истраживања гробишта у Јасеновцу и у околним местима нису предузимана – једино је 1964. извршено сондажно испитивање неколико масовних гробница. По писању Николе Николића, бившег логораша, који је 1947. године посетио некадашњи логор и фотографисао га, гробне јаме су се могле запазити по улеглој земљи и тзв. „хеминским паљевинама” на местима клања, на којима је гвожђе из проливене људске крви спречило раст биљака²⁵. По наредби југословенских власти, у периоду од 1948. до 1951. остаци логора, који је већ био више пута био разаран у савезничком бомбардовању до 1945, а потом и од усташа у априлу те године, потпуно су уништени.

Прошене о обиму и начину виктимизације у Јасеновцу учињене непосредно после рата требало би да су поуздане, јер су базиране на записнички забележеним сведочењима живих бивших заточеника. Са протеком година, променом друштвеног уређења и распадом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и избијањем грађанског рата 1991–1992, изнети подаци о броју жртава су почели да се доводе у сумњу – да се преувеличавају или умањују, према захтевима актуелних националистичких политика зарађених страна. Без обзира на то што се тачан број жртава не зна, свакако су најбројније жртве у логорима Јасеновац били Срби, Роми и Јевреји, с тим што Роми и Срби често нису пописивани. Непотпуности података о жртвама доприноси то што су картотеке затвореника и логорска документација уништавани више пута: децембра 1942. и јануара 1943. пре доношења законске одредбе о укидању Усташке надзорне службе, да би се сакрили њени злочини, и касније, у априлу 1945, када је, осим уништавања документације, извршено минирање и паљење објеката у логору и месту Јасеновац, спаљивање ископаних лешева на ломачама и ликвидација преосталих затвореника (од 20. до 22. априла, када су се преостали одлучили на пробој у коме је велика већина изгинула)²⁶. Поред тога, некада су бројани само пристигли транспорти и вагони људи, који нису завођени у картотеке него су ноћу ликвидирани у самом логору или на околним стратиштима²⁷. Материјални докази недостају и зато што су тела убијених и полуживих људи бацана у реку Саву, кувана за сапун (Доња Градина) или спаљивана у преправљеним цигларским тзв. Пичилијевим пећима (према конструктору Хинку Доминику Пичилију (Piccili) – додуше само у периоду од око три месеца, због неуспешне конструкције. На суђењу Динку Шакићу, који је био командант логора од априла до новембра 1944, преживели заточеници сведочили су о масовним ликвидацијама ноћу, на Гранику (дрвеној платформи на Сави са приручном дизалицом), на којој су логораша директно убијани ножем или маљем и бацани у Саву. Сведоци су истicali да нема живих очевидаца масовних злочина у Доњој Градини, јер су и гробари с времена на време ликвидирани²⁸. Такође, објашњавали су да су заточеници били везивани жицом, ноћу одвођени и убијани маљем или клани, док су изведеног деца трована циклоном²⁹.

За разлику од немачких концентрационих логора, у Јасеновцу је примењивана „примитивна мануфактура (умлаћивање, клање, изглађивање, тежак физички рад)”, како фигуративно каже Наташа Матаушић³⁰. Прво сондажно испитивање гробница на простору Јасеновца, извршено 1961, потврдило је примитивне и „неме” начине убијања, поготову клањем специјално подешеним ножевима и умлаћивањем маљевима по глави, при чему је око 20% жртава у моменту бацања у масовну гробницу било живо, тако да су повређене умирале

21 Из исказа сведока Дервиша Сарача на суђењу Динку Шакићу (М. Булајић, *Јасеновац на суду – Суђење Динку Шакићу*, Београд 2001, 275); такође и: Ј. Мирковић, „Јасеновац: историја и историографија”, *Израелско-српска научна размена у истраживању холокауста*, Музеј жртава геноцида, Београд 2008, 312.

22 Из исказа сведока Драгутина Шкрпатића (М. Булајић, 275).

23 Н. Матаушић, 115.

24 Персоналном идентификацијом, у склопу паралелних активности Спомен-парка Јасеновац у Хрватској и Музеја жртава геноцида у Београду, од сада је установљен идентитет за 83 145, односно 88 000 жртава различите старосне и полне структуре, од чега Срби чине 63%, но највеће жртве Јасеновца свакако су Јевреји и Роми, који међу страдалима чине 14–15%, док су у НДХ чинили само 0,5% становника. Значајан број жртава чине жене и деца, што указује на геноцид. На листама жртава наведена су имена и Хрвата, муслимана, Словенаца, лица других националности (па и непознате). Поименични попис жртава доступан је на сајту Спомен-парка Јасеновац: <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>.

25 Н. Николић, *Јасеновачки логор смрти*, Сарајево 1975, 419.

26 А. Милетић, *Концентрациони логор Јасеновац 1941–1945*, књ. 1, Београд 1987, 26, 34–36, 43.

27 А. Милетић, 36. Ти подаци се слажу са исказом Љубе Милоша да су 1942. заробљеници (жене и деца) са Козаре пристизали у транспортима одређеним за ликвидацију, те намерно нису били завођени у књиге (в. записе са суђења у: А. Милетић, *Концентрациони логор Јасеновац 1941–1945*, књига II, Београд, 1987). Дању су ликвидиране групе по 300 људи, а ноћу чак и до 1500.

28 М. Булајић, 303–304. О сталним кланима на Гранику, нарочито 1944. и пред ликвидацију логора у првој објављеној књизи у властитом издању бившег заточеника: Ђ. Милића, *У мучишту-паклу Јасеновац*, Загреб 1945, фототипско издање Београд 1991, 59–61.

29 М. Булајић, 310–311.

30 Н. Матаушић, 7.

у тешким мукама³¹. Из исказа преживелих логораша сазнаје се о различитим бестијалним поступцима мучења и ликвидирања жртава, о морбидном такмичењу усташа у брзом клању, у коме је победио Перо Брзица, студент права и члан Крижарског братства, који је за једну ноћ у Градини преклао 1.360 људи, о Кули смрти у Старој Градишци која је била специјално мучилиште за комунисте, о игри „лова“ у којој су дивљач биле групе од 200 до 300 заточеника, а „ловци“ – усташе³².

Лоши животни услови у логору (недостатак одеће, постеља, пијаће воде – користила се прокувана вода канала, и хране) погодовали су појави смрти од глади, болести или зараза, поготову од дизентерије и тифуса. Најављени доласци међународне делегације у фебруару 1942. и делегације Црвеног крста у посету логору 2. августа 1944. године били су повод да се уреди логор, подигну нови објекти и наизглед побољша положај затворених, али је истовремено то био повод претходној тешкој радној експлоатацији логораша и масовном убијању немоћних и болесних³³. Делегацијама није било омогућено фотографисање и слободан разговор са затвореницима. Ипак, после посете делегације из 1942. ослобођено је 13 заточених Срба, који су по наредби немачких власти упућени у Београд, а својим изјавама допринели су да се први пут сазна о злочинима у логору Јасеновац³⁴.

Број умрлих и убијених није једини показатељ ужаса јасеновачких логора. Логор Стара Градишка био је место масовног страдања деце – од тек рођене до навршених четрнаест година, просечне старости седам година и три месеца. Ту, као и у другим логорима у НДХ (Јастребарско, Сисак, Река, Горња Ријека), деца су убијана „класичним“, али и неким посебним методама: тровањем циклоном, каустичном содом стављаном у храну, стављањем у услове који погодују инфекцијама заразним болестима и слично³⁵. Према истраживању Драгоја Лукића, у Јасеновцу је убијено 19.432 детета, прикупљена из различитих места са територије Хрватске и Босне и Херцеговине, као и из Срема. По националном пореклу 11.888 су били Срби, 5.469 Роми, 1.911 Јевреји, 132 Хрвати и 17 муслимани. Највећи број ромске деце (доведене из Славоније) убијен је 1942. године³⁶. После немачке офанзиве на Козарачки партизански одред, јуна 1942. године, у склопу акције „чишћења терена“ спроведен је погром над Србима, а у логор су упућене жене и деца са Козаре. Жене су једним делом убијене, другим делом упућене на принудни рад у Немачку, а деца су одвојена од мајки, одмах убијена или спроведена у логоре. Један број те деце спасен је из логора захваљујући пожртвовању хуманитарке Диане Будисављевић, која је од немачког официра Густава фон Коцјана (Gustav Von Koczian) успела да добије дозволу за ослобађање деце из усташких логора, а уз помоћ Камила Бреслера, службеника у Министарству социјалног старања НДХ, Драгице Хабазин, главне сестре Црвеног крста, и низа сарадника/ца, међу којима су се истицали Јана Кох, Татјана Маринић, Владимир Броз, Велимир Дежелић, Анте Думбовић, спасила је преко 15.000 српске деце, од чега је 3254 умрло од исцрпљености по изласку из логора, док је више од 12.000 преживело рат пошто су, уз подршку Бреслера, распоређени по болницама, касније и у хрватским породицама, уз подршку католичког Каритаса. Захваљујући фото-документацији и детаљној картотеци коју је Диана водила, са подацима о деци, њиховим родитељима и месту одакле су преузета, било је могуће после рата утврдити право национално порекло и идентитет те деце. Картотеку су одузели од Диане државни органи 1945. године³⁷.

Остваривање права жртава

Савремени принципи правде за жртве тешких кршења међународног права, људских права и хуманитарног права прокламују њихово право на приступ правди, право да буду обавештене о чињеницама везаним за кршења њихових права, гаранције да се злочини неће поновити и право на репарацију која може да има различите облике: успостављање ранијег стања, накнаде штете или сатисфакције³⁸. По природи ствари,

31 С. Живановић, Јасеновац, Рума 2008. С. Живановић је био председник комисије патолога која је вршила сондажно испитивање, о чему је извештај сачињен 1964.

32 Ј. Данон, В. Стошић, *Мемоари на холокаусту Јевреја Босанске Крајине*, Јеврејска општина Бањалука 2010, 46, 75, доступно на:

[/www.jobl.org/publikacije/МЕМОАРИ%20НА%20НОЛОКАУСТ%20ЈЕВРЕЈА%20КРАЈИНЕ.pdf](http://www.jobl.org/publikacije/МЕМОАРИ%20НА%20НОЛОКАУСТ%20ЈЕВРЕЈА%20КРАЈИНЕ.pdf). О игри „лова“ – сведочење Schwartz Zdenka у: М. Булајић, 267.

33 Ј. Данон, В. Стошић, 71; Н. Матаушић, 109–110.

34 Изјаве логораша у: А. Јефтић, *Јасеновац после Јасеновца*, Београд–Ваљево 1995, 45, 59–60, 71.

35 13. јула 1948. године на суђењу, Љубо Милош (трећи у хијерархији командне структуре у Јасеновцу) казао је да су деца ликвидирана као и одрасли, с тим што је од фра Мајсторовића, који је био ранији управник логора, дознао да их је много теже убијати, јер дете има јачи живот него човек. Упитан откуд то Мајсторовић зна, Милош је одговорио да је Мајсторовић то радио (А. Милетић, *Концентрациони логор Јасеновац, 1941–1945*, књига II, Београд, 1987, 1010–1024).

36 Д. Лукић, *Били су само деца*, I књига, Београд 2000, 24; База података Музеја жртава геноцида „Жртве рата 1941–1945“. За ромску децу у: Р. Бурић, А. Милетић, 133.

37 Б. Ломовић, *Књига о Дијани Будисављевић*. Београд 2013, 27–29; Ј. Тутуновић-Трифун, „Акција Диана Будисављевић 1941/1945“, *Годишњак Музеја жртава геноцида – тематски број*, 2012, 53–93. О акцији Диане Будисављевић и њених сарадника сазнало се тек пошто је у Загребу 2003. Силвија Сабо приредила за штампу и објавила у издању Хрватског државног архива и Спомен-подручја Јасеновац *Дневник Диане Будисављевић 1941–1945*.

38 *Основна начела и смернице у вези са правом на правно средство и репарације за жртве тешких кршења међународних људских права и озбиљних кршења хуманитарног права (Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparations for Victims of Violations of International Human Rights and Humanitarian Law)*, резолуција Генералне скупштине УН 60/147 од 16. 12. 2005.

остваривању права жртава морају да претходе активности на утврђивању ратних злочина, попису жртава и кажњавању злочинаца. Стога је још новембра 1943. на Другом заседању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије одлучено да се као орган тадашње револуционарне владе (Национални комитет ослобођења Југославије) оснује комисија која ће, правном методологијом, сакупљати доказе о извршеним злочинима окупатора и њихових помагача. Већ тада, а потом и на Првом заседању послератне скупштине Југославије донете су одлуке да се пониште сви акти окупатора и квислиншких власти. Те одлуке су биле основ да се преживелим и наследницима непосредних жртава које то затраже, врати имовина одузета од власти НДХ. Међутим, већ 1946. су највећим делом поништени ефекти такве реституције, пошто је успедила национализација приватне имовине (радњи, већих стамбених зграда предузећа, грађевинског земљишта), чиме су нарочито били погођени Јевреји и имућни Срби, који су најпре и били прогоњени у НДХ.

Последице принудног покатоличења Срба поништене су одлуком Председништва Земаљског антифашистичког већа народног ослобођења Хрватске од 25. августа 1944. У ставу 1. те одлуке се наводи: „Установљује се, да је насиљима окупатора и њихових помагача изазвано недобровољно и изнуђено превођење извјесног броја Срба у Хрватској с православља на католичанство или коју другу вјеру, у својој основи лишено сваке моралности и оправдања, да је у супротности са зајамченом слободом вјероисповијести и савјести, израженом у т. 5. Декларације о основним правима народа и грађана демократске Хрватске, те да је према томе такво присиљено превођење са православља на католичанство или коју другу вјеру ништаво и без сваке вриједности” (члан 1)³⁹. Одлуком је наложен брзи поступак брисања насилних уписа извршених за време непријатељске окупације из личних књига код уреда римокатоличке цркве и успостављање ранијег стања из периода до 10. 4. 1941. у матичним књигама парохијских звања српскоправославне цркве.

Током 1944/45, поред савезне Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, основано је шест земаљских републичких комисија, једна покрајинске и две обласне, а од средине 1946. године и бројне окружне, среске и општинске комисије са задатком да истражују ратне злочине учињене широм Југославије. Постојало је и 28 специјалних комисија, задужених да утврђују посебно тешке злочине. Комисије су радиле по донетом Правилнику о раду и доносиле декларативне одлуке о томе ко је ратни злочинац и због којих злочина, а потом су тужилаштва покретала кривичне поступке према учиниоцима. У многим случајевима када учиниоци нису били доступни органима гоњења, такве декларативне одлуке комисије о ратним злочинима остваривале су важну функцију моралне сатисфакције жртава. Комисије су путем нарочитих саопштења обавештавале јавност о свом раду. На основу те комисијски прикупљене документације сачињен је и Извештај Југословенске државне комисије, који је коришћен на суђењу нацистичким злочинцима пред Међународним судом у Нирнбергу. Комисије су престале са радом 12. априла 1948. године.

Од 27. маја 1945. отпочела су суђења ратним злочинцима широм Југославије, но велики део њих остао је недоступан државним органима. У једном од првих суђења на смрт су осуђени због злочина против народа и велеиздаје главни усташки идеолог Миле Будак и поједини чланови владе НДХ – Никола (Nikolas) Мандић, Никола Штајнфелд (Steinfel), Павао Цанки, Иван Вигњевић, председник Преког суда, Јурај Рукавина, заповедник Усташке војнице, Јулије Маканац, официр у усташком логору Билогора. Војни суд Команде града Загреб изрекao је 29. јуна 1945. пресуду „Фра Сотони” – Мирославу Филиповићу-Мајсторовићу⁴⁰ и „дружини”. Славко Кватерник, заповедник војске и министар домобранства НДХ, 9. септембра 1946. изручен је властима ДФЈ и, по спроведеном судском поступку, кажњен смртном казном. Уз њега је осуђен и Осман Куленовић, „до-предсједник” НДХ, као и група званичника НДХ. Октобра 1946. осуђен је и загребачки надбискуп Алојзије Степинац због ратних злочина и сарадње са непријатељем током рата на 16 година затвора, што је убрзо замењено кућним притвором.

Током августа 1948. суђено је усташким терористима убаченим из иностранства, преко Мађарске, да би организовали оружану побуну против власти. Њих 20 је осуђено на смрт вешањем и трајни губитак грађанских права. Међу њима су били: Љубо Милош, заповедник свих сабирних логора, и усташки натпокретник Анте Врбан, командант логора Јасеновац – Стара Градишка, као и Божидар Кавран, заповедник свих усташа од 1943. године. Осталих 57 осуђено је на смрт стрељањем, а остали на доживотни затвор или временске казне од 15 до 20 година. На суђењима Милошу и Врбану сазнати су детаљи о начину убијања у логору Јасеновац, посебно о усмрћењу деце циклоном у Старој Градишци за време заповедништва Врбана.

Ипак, поглавник Павелић и знатан број усташа успео је да преко тзв. „пацовских канала”, уз подршку највишег католичког свештенства и самог Ватикана и сарадњу тајних обавештајних служби САД и Велике Британије, избегне хапшење и суђење⁴¹. Јер, у страху од ширења утицаја СССР-а у Европи, супротно прокламованом ставу савезника да ратни злочинци морају сносити одговорност за злочине у земљама у којима су их извршили, окупационе власти у америчким, британским и француским окупационим зонама Немачке и Аустрије, као и у Италији, ометале су проналажење, хапшење и изручење ратних злочинаца и

³⁹ Институт за историју радничког покрета Хрватске, *Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Хрватске, зборник докумената 1944*, Загреб 1975, 268.

⁴⁰ Бивши франјевац, истакао се по убиствима Срба. За четири месеца, колико је био командант логора Јасеновац и Стара Градишка, сматра се да је убијено 20000 – 30000 људи.

колаборациониста Југославији – штавише, омогућиле су њихово организовано пребацивање из Италије и Шпаније у јужноамеричке земље. Већ уочи Мировне конференције у Паризу 1946, југословенска Влада је тражила преко СССР-а да се Савет безбедности обавести о понашању пољских јединица под командом генерала Андерса, које су чиниле саставни део савезничких трупа, а нескривено су помагале усташе⁴². Последица таквих спољнополитичких прилика била је та да је Југославији изручен врло мали број ратних злочинаца. Петрановић наводи да је код Комисије УН за ратне злочине у Лондону, до почетка марта 1947, Југославија регистровала укупно 2.104 ратна злочинца, од којих 1.123 Немца и Аустријанца, 759 Италијана, док су остали припадали другим народностима, а да је, на пример, пред повлачење савезника из Италије Југославији био изручен 121 ратни злочинац, од којих 115 Немаца и Аустријанаца, а један Италијан⁴³. Према подацима које наводи Милетић, од 1945. до 19. јануара 1949. године осуђено је 1.178 ратних заробљеника, од чега 1.024 немачких⁴⁴.

Штете које су у Другом светском рату претрпели држава, грађани и правна лица која су пословала на територији Југославије биле су знатне. Реч је о ратној штети која је настала у вези са оружаним сукобима који су се развили на окупираним подручјима некадашње Краљевине Југославије током Другог светског рата. Таква штета се накнађује по основу мировних уговора, из ратних репарација, које, поред функција обештећења материјалних и нематеријалних штета причињених физичким лицима и успостављања ранијег економског стања у победничким земљама, имају и функцију међународних санкција за побеђене државе⁴⁵. На Париској репарационој конференцији за западни део, одржаној у децембру 1945. године, утврђено је да Југославији треба да припадне износ од 16,2 милијарде америчких долара на име репарација, с тим да тај износ буде накнађен враћањем одузетих средстава у натури (реституцијом) и плаћањем у новцу⁴⁶. Главни дужник била је Немачка, која је на име репарација платила нешто више од 158 милиона долара, а током 1974. године дала је Југославији кредит у висини од једне милијарде немачких марака са роком враћања од 30 година на име компензације за штете које су претрпеле југословенске жртве нацистичких прогона. Немачка је сматрала да је тиме испунила своје репарационе обавезе према Југославији, а Југославија да је то питање и даље отворено⁴⁷. Очигледно, било је нејасно шта је договор постигнут између председника СФРЈ Јосипа Броза и немачког канцелара Вилија Бранта (Willy Brandt) 1974, познатији као „Брионска формула накнаде ратне штете“, заиста подразумевао – да ли накнаду за жртве нацистичких злочина или за жртве рата, али је извесно да је и тако нејасан ратификован 26. децембра 1974. Законом о ратификацији Споразума између СИБ СФРЈ и Владе СР Немачке о одобравању помоћи у капиталу. Каснијом Декларацијом Скупштине Србије о поништавању договора Тито–Брант 1992. године учињен је неуспех покушај да се Немачка обавезе на исплату преосталих износа ратних репарација у корист цивила – југословенских држављана који су штете претрпели као заточеници немачких концентрационих логора и на принудном раду у Немачкој.

С обзиром на то да је НДХ била марионетска држава, територије подељене на немачку и италијанску окупациону зону, требало би да су жртве Јасеноваца могле бити обештећене из немачких репарација. Међутим, то се питање никада није постављало зато што Јасеновац није био немачки логор, иако је очигледно да су Немци интернирали људе у тај логор и да су могли наредити пуштање из логора.

Према томе, поред једног дела репарација исплаћених Југославији до 1953, Немачка је једино прихватила своје материјалне обавезе и то у односу на лица над којима су током рата Немци вршили експерименте *in vivo* (1961) и по основу социјалног осигурања за југословенске грађане који су добровољно радили у Немачкој за време Другог светског рата (1958), док је у погледу осталих обавеза према жртвама рата (укључујући ту и лица која су била у немачким заробљеничким логорима) сматрала да су њене обавезе измирене по основу споразума Тито–Брант. Другачији однос немачка држава имала је једино према жртвама холокауста, пошто се сопственим законом обавезала на накнаду штете.

Све што је наведено сведочи о поступној промени односа саме државе СФРЈ према ратним злочинцима, злочинцима и властитим грађанима – њиховим жртвама. Идеолошки разлози и потреба јачања братства и јединства међу народима Југославије допринели су да се питање одговорности за ратне злочине стави у други план и прекине посао на проналажењу и идентификацији жртва. Не само да из репарација нису биле накнађене штете учињене физичким лицима, него у односу на њих држава није испунила ни законске обавезе које је на себе преузела опраштајући Бугарској 1947. године обавезе по основу ратних

41 Ватиканска банка и врх католичке цркве укључио се у активности на спашавању усташа и нациста у страху од могућег ширења утицаја комунизма из Југославије на Италију (J. E. Pollard, *Money and the Rise of Modern Papacy (Financing the Vatican, 1850-1950)*, Edinburgh – New York, 2005, 200–202). На суђењу уבחаченим „крижарима“ 1948. откривена је организациона улога Крунослава Драгановића, представника НДХ у Ватикану, на организовању бекства усташа (*Терористичке и шийјунске акције против ФНР Југославије: Открића са захтебачког процеса против усташке терористичко-шијјунске трупе Кавран-Милош*, Загреб 1948). Нису познате околности под којима је доспео у Југославију 1967, но после истраге је пуштен на слободу, Радио је као професор на Католичком богословном факултету у Сарајеву. Умро је 1983. године.

42 Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918–1988*, трећа књига: *Социјалистичка Југославија 1945–1988*, Београд 1988, 167–168.

43 Б. Петрановић, 166.

44 А. Милетић, *Брзојавка за Валдхајма, операција за снос ратног злочинца*, Београд, 1993, 279.

45 Н. Михаиловић, З. Петровић, *Ратне шетте и репарације*, Београд 1998, 69.

46 Н. Живковић, „Ратне шетте учињене Југославији у Другом светском рату“, *Војноисторијски гласник*, 1–2/1994, 179–180.

47 С. Ђорђевић, „Потраживања Југославије према Немачкој по основу ратне штете после Другог светског рата“, *Анали Правног факултета у Београду*, 1–3/1991, 112.

репарација. Споразум Тито–Брант показује како се осетљиво правно питање репарација, од великог значаја за државу и бројне жртве, могло решити договором појединаца. Тек осамдесетих година прошлог века у југословенској историографији оживљава поново интерес за догађаје у Другом светском рату и страдања жртава, али, најалост, у приликама које већ наговештавају распад СФРЈ. Како су политички интереси тих година утицали на промене става према ратним злочинцима илуструје афера Валдхајм. Курт Валдхајм је 1947. у Југославији проглашен за ратног злочинца, а 1952. стављен на листу непожељних. Тек пошто је Валдхајму престала функција генералног секретара УН, обелодањена је његова ратна прошлост и затражени су од Југославије подаци о његовом учешћу у рату. Показало се да је био припадник СС дивизије „Принц Еуген”, која је спроводила операције „чишћења” терена и репресалије против становништва Козаре и да је учествовао при депортацији Срба на присилни рад у немачки Рајх, као и Јевреја из Југославије и Грчке 1943–1944, због чега су му власти САД забраниле улаз у ту државу 27. априла 1987, а после тога и Канада. Афера је заташкана, а Валдхајм је као председник Аустрије 31. августа 1972. дошао на посету СФРЈ и при том је одликован Орденом југословенске звезде са лентом⁴⁸.

Извесну закаснелу сатисфакцију жртвама НДХ могло је да представља суђење Андрији Артуковићу, некадашњем министру унутрашњих послова НДХ, у чијој су надлежности били и логори. Југословенске власти су од 1951. неуспешно, у више наврата, од САД тражиле изручење Артуковића и тек 1985. је одобрен југословенски захтев за изручењем, пошто је суд у Калифорнији најпре утврдио да је Артуковић крив за злочине који су му оптужницом стављени на терет. Приликом те расправе поставило се питање непосредне примене Хашких конвенција и околност да окривљеног висока политичка функција на којој се налазио чини одговорним за смрти десетине хиљада људи, те је суд констатовао да би толики могући број приватних тужби свакако изазвао огромне проблеме у функционисању правног поретка и угрозио право окривљеног на поштено суђење и ограничило се да испитује само случајеве у којима би Артуковић могао лично да одговара⁴⁹. После спроведеног поступка за кривична дела ратних злочина против цивилног становништва и против ратних заробљеника, Артуковић је 14. маја 1986. године осуђен на смрт⁵⁰. Међутим, смртна казна није извршена због сенилне деменције осуђеног, који је умро природном смрћу у затворској болници у Загребу 1988. године.

У другом суђењу, одржаном десет година касније, учињено је све што је било могуће да се судски процес обесмисли, да се избегне јасна осуда НДХ и усташке организације⁵¹. И околности су се измениле, јер је од 1990. године некадашњим ратним злочинцима из НДХ дозвољен повратак у Хрватску. Тако је и оптужени Динко Шакић, часник у Јасеновцу, а једно време и заповедник логора, који је био изручен из Аргентине Републици Хрватској, претходно у Аргентини фотографисан са Фрањом Туђманом, а потом је долазио у Хрватску на комеморацију жртвама из Блајбурга. Тек пошто су га открили сарадници покрета Симон Визентал, изручен је Хрватској и осуђен после шестомесечног главног претреса 6. 10. 1999. на 20 година затвора због тога што је извршио кривично дело ратни злочин против цивилног становништва тако што је наређивао убијање, мучење, нечовечно поступање према цивилном становништву, застрашивао, колективно кажњавао, те принуђивао на присилан рад и изгладњивао заточенике Јасеновца. У завршној речи тужилац је истакао да се понашање окривљеног може повезати са делом политичке власти НДХ, која је спроводила геноцид према Јеврејима и Ромима и „нетрпељиву агресију” према Србима. У поступку нису учествовали сведоци из Србије, нити један Ром, а оштећенима – родбини убијених и преживелим логорашима ускраћено је да се укључе у поступак јер, по схватању суда, није довољно да су њихова лична или имовинска права повређена у логору, него је неопходно да су они поименично као оштећени били наведени у оптужници, што није био случај. Нада Шакић (рођена Лубурић) која је такође била на списку ратних злочинаца ослобођена је оптужбе. Против Ива Ројнице, Мирка Етеровића и других злочинаца нису покренути кривични поступци, иако ратни злочини не застаревају.

Преживеле жртве усташких злочина учиниле су и један покушај да у поступку пред америчким судом затраже враћање имовине која им је била одузета као ратни плен. Пасивно легитимисана је била тзв. Ватиканска банка (Istituto per le Opere di Religione) у којој су усташе у периоду од 1944. до 1946. похранили злато, накит и вредне предмете одузимане од жртва током рата. Послератно бекство усташа и живот у емиграцији финансирани су из те имовине. Преживели логораша – амерички држављани, којима су се придружила удружења за заштиту права жртава Рома, Јевреја и Срба, пред судом у Сан Франциску покренули су поступак тужбом против Ватиканске банке и француског монашког реда због „прања” нацистичког и усташког блага током 1944–1946. Током суђења, које је трајало од 1999. до 2011, тужба је одбијена кроз све судске инстанце, чак и пошто је тужбени захтев раздвојен у односу на француски ред, јер су судови стали на становиште да није могуће тужити банку друге суверене државе у САД, да спорна имовина нема везе са

48 А. Милетић (1993), 164, 167, 275.

49 То је сасвим супротно од данашњих инсистирања на тзв. командној одговорности за ратне злочине и геноцид. О случају *Leo Hande et al. v. Andrija Artukovic* и пресуди (US District Court for the Central District of California US 601 f. Supp. 1421 judgment of 31 January 1985) в. у М. Sassóli, А. Bouvier (eds), *How Does Law Protect in War*, Geneva 1999, 713–719.

50 О току суђења: Ј. Поповић, *Суђење Артуковићу – и што није речено*, Загреб, 1986.

51 О суђењу: М. Булајић (2001); V. Ivančić, *Točka U – Slučaj Sakić: Anatomija jednog skandala*, Split 2000.

САД, те да недостају правни стандарди који би могли бити употребљени у оваквом спору, јер се првенствено ради о политичким питањима⁵².

Закључак

Током више деценија по завршетку Другог светског рата није компетирана база података о жртвама Јасеновца, нити страдалих у НДХ. А то је био основни предуслов да генерације које нису непосредно искусиле ратне страхоте стекну свест о потреби да се супротставе сличном злу, ако се у будућности јави. Нажалост, грађански рат по распаду СФРЈ 1991–1992. године и његове последнице доводе у сумњу могућност да су народи Југославије такве поуке прихватили. Да би се спречила политичка манипулација, жртве Јасеновца, НДХ и све друге у некадашњој Југославији морају постати „видљиве”.

Међународне репарације и остварење права на накнаду штете кроз парнични поступак нису обезбедили заштиту права жртва са простора НДХ, поготову жртва Јасеновца. Нема изгледа да ће ратни плен усташа тезаурисан у Ватиканској банци икада бити враћен наследницима оних од којих је имовина одузета. Извесна сатисфакција је само делимично постигнута првим суђењима ратним злочинцима, јер је велики број злочинаца успео да избегне своју одговорност. Јавна извињења никада нису упућена жртвама, а због последица грађанског рата на подручју Југославије у периоду од 1991. до 1995. не треба ни очекивати да ће такав симболичан чин икада ико предузети. И ко би то могао да учини? Као и у Србији, тако се и у Хрватској све чешће говори о злочинима комуниста и покрећу поступци судске рехабилитације лица која се сматрају жртвама политичко-идеолошких покрета. Међу њима су понекад и они који су одлуком Државне комисије били означени као ратни злочинци. За њихове жртве људска правда је изостала – остала је божанска.

Коришћена лиџература

Булајић, М., *Јасеновац на суду - Суђење Динку Шакићу*, Музеј жртва геноцида, Стручна књига, Београд 2001.

Данон, Ј., Стошић, В., *Мемоари на холокаусту Јевреја Босанске Крајине*, Јеврејска општина Бањалука 2010, доступно на: <http://www.jobf.org/publikacije/MEMOARI%20NA%20HOLOKAUST%20JEVREJA%20KRAJINE.pdf>, приступ 20. 11. 2016..

Дедијер, В., Милетић, А., *Прошеривање Срба са овињшћа 1941–1944*, Просвета, Београд, 1989.

Ђорђевић, С., „Потраживања Југославије према Немачкој по основу ратне штете после Другог светског рата”, *Анали Правног факултета у Београду*, 1–3/1991.

Ђурић, В., *Прекршћавање Срба у Независној Држави Хрватској: прилози за историју верског геноцида*, Народна књига – Алфа, Београд Земун 1991.

Ђурић, Р., Милетић, А., *Историја холокауста Рома*, Политика а. д., Београд 2008.

Јелић Бутић, Ф., *Усташе и НДХ 1941/1945*, СН Либер и Школска књига, Загреб 1977.

Живановић, С., *Јасеновац*, Српска књига, Рума 2008.

Злочини фашистичких окупатора и њихових помаћача против Јевреја у Југославији, Београд 1952.

Злочини у логору Јасеновац, Извештај Земаљске комисије 1946, Загреб 1946, репринт 1980, издавач Спомен-подручје Јасеновац.

Извештај Југословенске Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помаћача Међународном војном суду у Нирнбергу, Београд 1947.

Институт за историју радничког покрета Хрватске, *Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Хрватске, зборник докумената 1944*, Загреб 1975.

Ivančić, V., *Točka U – Slučaj Šakić: Anatomija jednog skandala*, Feral Tribune, Split 2000.

Јефтић, А., *Јасеновац после Јасеновца*, Хиландарски фонд, Београд–Ваљево 1995.

Ломовић, Б., *Књига о Дијани Будисављевић*. Свет књиге, Београд 2013.

Лукић, Д., *Били су само деца*, I књига, Графомарк, Лакташи; Музеј жртва геноцида, Београд, 2000.

Матаушић, Н., *Концентрациони логор Јасеновац – фотомонотрафија*, Спомен-подручје Јасеновац, Загреб 2008.

Matković, H., *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Naklada Pavličić, Zagreb 20022.

Милетић, А., *Концентрациони логор Јасеновац 1941–1945*, документа, књ. I–III, Народна књига, Гамбит, Београд, Јагодина 1987.

Милетић, А., *Брзојавка за Валдхајма, операција за счас рајног злочинца*, Удружење за истраживање геноцида и ратних злочина, Архив Кљакић, Београд 1993.

Miliša, Đ., *U tučiništu-paklu Jasenovac*, izd. autora, Zagreb 1945, фототипско издање, Београд 1991.

52 Alperin v. Vatican Bank, 242 F. Supp. 2d 686 (N.D. Cal. 2003); Alperin v. Vatican Bank, 2006 U.S. Dist. LEXIS 42902 (N.D. Cal., June 15, 2006); Alperin v. Vatican Bank, 2007 U.S. Dist. LEXIS 95529 (N.D. Cal., Dec. 27, 2007); Alperin v. Vatican Bank, 2009 U.S. Dist. LEXIS 36270 (N.D. Cal., Apr. 14, 2009).

Мирковић, Ј., „Јасеновац: историја и историографија”, *Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста*, Музеј жртава геноцида, Београд 2008, 311–326.

Мирковић, Ј., *Crimes against Serbs in the Independent State of Croatia – photomonograph*, Београд 2014.

Михаиловић, Н., Петровић, З., *Рајне шетње и репарације*, Војноиздавачки завод, Београд 1998.

Николић, Н., *Јасеновачки логор смрти*, НИП Ослобођење, Сарајево 1975.

Петрановић, Б. *Историја Југославије 1918–1988*, трећа књига: *Социјалистичка Југославија 1945–1988*, Нолит, Београд 1988.

Попис жртава доступан на сајту Спомен-парка Јасеновац: <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>, приступ 17. 11. 2016.

Поповић, Ј., *Суђење Арђуковићу – и што није речено*, Стварност и Југоарт, Загреб 1986.

Horvat, J., Štambuk, Z., *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, redigirali 1946, treći reprint, Zagreb 2008, доступно на: http://jadovno.com/tl_files/ug_jadovno/dokumenti-o-protunarodnom-radu-i-zlocinima-jednog-dijela-katolicnog-klera-web.pdf; pristup 15. 11. 2016.

Терористичке и шпјунске акције против ФНР Југославије: Ошкрића са зајребачкој процеса против усташке штерористичко-шпјунске групе Кавран-Милош, Друштво новинара НР Хрватске, Загреб 1948.

Тутуновић-Трифунув, Ј., „Акција Диана Будисављевић 1941–1945”, *Годишњак Музеја жртва геноцида* -тематски број, 2012, 53–93.

Цветковић, Д., „Холокауст у Југославији – један покушај квантификације”, у: *Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста*, Музеј жртава геноцида, Београд, 2008, 345–356.

Škiljan, F., „Organizirano masovno prisilno iseljavanje Srba iz Hrvatske 1941. godine”, *Stanovništvo* 2/2012.

Живковић, Н., „Ратне штете учињене Југославији у Другом светском рату”, *Војноисторијски гласник*, 1–2/1994.

Deschner, K., *Mit Gott und den Faschisten: Der Vatikan im Bunde mit Mussolini, Franco, Hitler und Pavelić*, Ahriman Verlag, Freiburg 2012.

Lemkin, R., *Axis Rule in Occupied Europe*, The Lawbook Exchange, Ltd., New Jersey 2008, copyright from 1944.

Sassóli, M., Bouvier, A. (eds), *How Does Law Protect in War*, International Committee of the Red Cross, Geneva 1999.

Pollard, J. E., *Money and the Rise of Modern Papacy (Financing the Vatican, 1850-1950)*, Cambridge University Press, Edinburgh – New York, 2005.

Skolnik F. (ed.), *Encyclopaedia Judaica*, reference “Independent State of Croatia”, Second ed., vol. 21, Keter Publishing House Ltd., Detroit – New York 2007.

Zegveld, L., „Remedies for Victims of Violation of International Humanitarian law”, *International Review of the Red Cross*, vol. 85, 851/ 2003.

Professor Nataša Petrović Mrvić, Ph.D.*
Professor Zdravko Petrović, Ph.D.

SUMMARY:

THE UNATTAINABLE JUSTICE FOR THE VICTIMS OF JASENOVAC AND INDEPENDENT STATE OF CROATIA

From the standpoint of international criminal law and international humanitarian law, a high priority is to establish the responsibility of individuals for the war crimes, genocide and other serious violations of human rights, while the protection of the interests of victims is of secondary importance. Therefore, this paper examines the way in which the victimization of victims of Jasenovac concentration camp was conducted and what has been done in order to protect their rights. The concentration camp Jasenovac was only one link in the organized persecution of Jews, Roma, Serbs, communists and other political opponents conducted by the authorities in the Independent State of Croatia (hereinafter NDH). Immediately upon the proclamation of NDH, the regulations were adopted that limited the rights of Jews and Roma people, followed by the Serbs, and then the persecutions began. The repression against anti-fascists and other political opponents was applied simultaneously. In accordance with racial laws, the solution to the Jewish and Roma question came down to the arrest, deportation and physical destruction of members of these peoples. Due to the number of Serbian population (around 1.900,000), which amounted to a third of the entire population, the solution to the Serb question implied expulsion of one third of Serbs in Serbia (200,000), forced conversion to Catholicism of the other third and physical liquidation of the last third. Forced conversion to Catholicism was carried out until 1942 when the Croatian Orthodox Church was founded, and even the children of killed Serbs were subjected to it. Historical research has shown that the imprisonment and executions of Jews and Roma, as well as the mass slaughter of Serbs, began immediately upon the establishment of NDH, which points to the fact that they were ideologically and organizationally already prepared. In this way, the NDH has demonstrated tremendous efficiency as early as in the initial months of the war in Yugoslavia, during which thousands of people were killed throughout the entire area of the NDH, and especially in Jasenovac.

It is not possible to determine the exact number of people killed in Jasenovac: according to the first post-war estimates it amounted to 600,000 – 700,000, while the recent list of names, coming from both Croatian and Serbian side, indicates the names of over 80,000 people. However, the lists are not final and cannot be properly updated, not only because of the lapse of years, but also due to the fact that the documentation referring to the camp was destroyed on several occasions during the war in order to hide the massive scale of committed crimes. This also resulted from the following facts: the Allies bombed the camp prior to the end of the war, the camp authorities destroyed the documentation too, and the names of many victims were not recorded at all (especially the names of Roma people, who most often did not possess identification documents and Serbian population that was brought in after the operation of “cleansing” the field upon the completion of the offensive against the partisans on Kozara in 1942, as well as the communists relocated from the concentration camp Stara Gradiška after its closure). A large number of victims was not buried at all since they were killed along the Sava River, and also the bodies of deceased or killed ones were burnt in the crematorium or boiled to produce soap, while the graveyards had been plowed up.

Jasenovac is a terrible example of human suffering, not only due to the fact that tens of thousands of people were killed there, but also because of the “systematic” nature of these activities that lasted until the final abandonment of the camp, and which were undertaken in various primitive ways, by torturing victims and

*Professor Nataša Petrović Mrvić, Ph.D., Principal Research Fellow. Email: petroviczdravko@ikomline.net.
Professor Zdravko Petrović, Ph.D.

inflicting sadistic cruelty. In order to avoid the risk of camp inmates' resistance and to cover up the mass killings, they were usually committed at night by means of 'silent' methods: by slaughtering victims with specially designed knives or beating them up by hitting them in the head. The consequence of such swift killings was that about 20% of the victims have been buried half alive, while the injured ones were dying in agony.

The fact that the genocide against Jews, Roma and Serbs in Jasenovac actually did happen is demonstrated by the data referring to the ratio between the number of victims of these nationalities and the overall population of these nationalities in Banovina of Croatia at the 1931 census. According to this parameter, Roma and Jews endured the greatest sacrifices, while the Serbs were the most numerous victims. The concentration camps for children were the specificity of the NDH. According to the research conducted by Dragoje Lukić, 19,432 children, collected from different places within the territory of Croatia and Bosnia and Herzegovina, as well as Srem, were killed in Jasenovac. In terms of their national origin, 11,888 of them were Serbs, 5,469 were Roma, 1,911 were Jews, 132 were Croats and 17 of them were Muslims.

Upon completion of World War II, the communist authorities organized trials of war criminals and started gathering information on war criminals and their crimes and victims. While some commanders of Jasenovac concentration camp and junior officers (Fra Miroslav Filipović, Ljubo Miloš, Ante Vrban) were convicted, a large number of Ustashas managed to escape from areas under the control of the occupying British, French and American authorities to America by using the so-called "ratlines" with the support of the leaders of Catholic clergy in the Vatican. On the other hand, the spread of the ideology of brotherhood and unity among the peoples of Yugoslavia has made its influence on the internal level to stop making the list of victims of Jasenovac and the NDH, as well as to destroy the remains of the camp. Given that Jasenovac was not a German concentration camp, even though it was in the German zone of occupation, the victims of Jasenovac were not able to receive the compensation from the German war reparations to Yugoslavia (same as other victims of fascism). Seized real estate, shops and businesses were returned to the few survivors and the families of those killed, but already two years later the wealthier citizens (especially Jews and Serbs) were affected by the law that nationalized private property.

Andrija Artuković's trial was organized in 1985 in Yugoslavia. He was extradited after 30 years by the US authorities and was sentenced to death, but the sentence was not carried out due to the poor health and age of the defendant. The trial of Dinko Šakić, one of the commanders of Jasenovac, who was extradited from Argentina to the Republic of Croatia, was organized in 1999. He was sentenced to 20 years in prison, but during the court proceedings everything was done to display his crimes as an isolated case and avoid the condemnation of the NDH state itself.

The US citizens who had survived the Holocaust and genocide in NDH, their families and representatives of victims' associations have filed a lawsuit in US court against the so-called Vatican Bank for "money laundering" and the Franciscan monastic order who accepted, from 1944 to 1946, the gold from the government of NDH, which was stolen from Jews and Serbs, and used it in the activities of taking care of Ustashas during their escape from Europe. The prosecutors sought the restitution of personal property which was confiscated from them by the NDH authorities. The appeal was rejected by all court instances in the period from 1999 to 2011.

The facts indicating that we still do not know the Jasenovac victims by their names nor the victims of crimes committed elsewhere in the NDH, that victims were mostly unable to exercise their right to restitution or compensation, or to achieve satisfaction, except through the first post-war census, and that they cannot receive compensation from the spoils of war stored in the Vatican bank to this day, lead towards the conclusion that human justice, from the point of view of the victims, is not righteous.

Keywords: reparations, compensation, victim, victimization, Jasenovac.